

Romerhuset

– Baggesensvej 3 i Helsingør

Udgivet af Realdania Byg

Romerhuset

– Baggesensvej 3 i Helsingør

Romerhuset – Baggesensvej 3 i Helsingør
© Realdania Byg A/S 2013

ISBN 978-87-92230-47-8

Tekst og redaktion:

Realdania Byg

Arkitekt Lise Juel

Sociolog Hans Kristensen

English summary translated by LanguageWire

Layout: Realdania Byg og OAB-Tryk a/s

Fotos og illustrationer:

Fotograf Jens Markus Lindhe: Side 5, 8, 11, 20, 21, 22, 29, 32, 34, 39,

40, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57

Skyview v/ Søren Rolin: Side 6, 7, 42, 43

Fotograf Jakob Bekker-Hansen, 300dpi: Side 12, 13, 14, 15, 16, 17, 24, 25

Fotograf Andreas Trier Mørch/www.arkitekturbilleder.dk: Side 23, 30, 36

Fotograf Torben Eskerod: Side 38

Fotograf Ole Haupt: Side 46

Realdania Byg: Øvrige fotos

Omslagsfoto forside: Rhodos / Fotografen Ruben Blædel

Omslagsfoto bagside: Fotograf Jens Markus Lindhe

Bogen er sat med Dax og Caslon og trykt af OAB-Tryk a/s, Odense

Realdania Byg er et helejet Realdaniaselskab

Romerhuset

– Baggesensvej 3 i Helsingør

Udgivet af Realdania Byg

Forord

At udtænke livet i en bolig er en form for iscenesættelse af de dagligdags begivenheder, der udspiller sig i en familie: En forestilling om, hvilke rum, værelser og stuer, der kan inspirere familielivet og binde boligen sammen. En forestilling om mødesteder i huset og en ide om oplevelsen ved smukke kig eller lysindfald.

Netop denne abstraktionsevne mestrede den danske arkitekt Jørn Utzon, og den kommer på sublim vis til udtryk i de 60 såkaldte Romerhuse, der er opført i årene 1957-60 i et smukt kuperet terræn i Helsingør.

Både i det ydre og det indre er husene udtryk for en gennemtænkt, men dog foranderlig livsform, og samtidig er husene enestående eksempler på den særlige byggestil, der karakteriserede boligbyggeriets udvikling i efterkrigstidens Danmark. På opførelsetidspunktet repræsenterede Romerhusene da også en helt ny hustype i nordisk sammenhæng, og som en af landets første større bebyggelse i nyere tid blev Romerhusene og de omkringliggende friarealer fredet i 1987.

I dag er Romerhusene fortsat et enestående eksempel på hustypens anvendelse i en landskabelig sammenhæng, og stedets og husenes særegne kvaliteter er til stadighed en levende inspirationskilde for både danske og udenlandske arkitekter.

Med købet af et af disse i alt 60 huse, Baggesensvej 3, ønsker Realdania Byg for eftertiden at sikre de umistelige arkitektoniske og kulturhistoriske værdier, som den ydmyge bygning repræsenterer. Ved Realdania Bygs overtagelse havde huset kun haft én ejer, og mange af de oprindelige karakteristika var bevaret. Den nænsomme restaurering, der er foregået, har derfor alene haft til formål at fremhæve disse originale kvaliteter.

I denne bog beskriver restaureringsarkitekt Lise Juel dette arbejde med at føre Romerhuset på Baggesensvej tilbage til sit oprindelige udgangspunkt. Et arbejde, der bl.a. er baseret på et mangeårigt samarbejde med både Jørn Utzon og sønnen Kim Utzon; først med opførelsen af Utzon Center i Aalborg og sidenhen med restaureringen af Jørn Utzons eget hus på Mallorca.

Sociolog Hans Kristensen, som i mange år har beskæftiget sig med dansk bolighistorie, ser på Romerhusene i et samfundsmæssigt og bolighistorisk perspektiv: Hvilke beslægtede boligformer og bebyggelser gik forud for Romerhusene? Og hvilke senere bebyggelser hentede inspiration fra Romerhusenes iboende arkitekturfilosofi – nemlig at selve det liv, der skal leves i en bebyggelse, går forud for arkitekturen.

Realdania Byg,
April 2013

“Boligen har en særlig betydning i de fleste menneskers liv. Den danner rammen om vores dagligdag og det liv, vi lever med vores familie”. Ordene kommer fra sociolog Hans Kristensen, som igennem årtier har beskæftiget sig med dansk bolighistorie og danske boligformer, og i en årrække har været vicedirektør og forskningschef på Statens Byggeforskningsinstitut og leder af den tværfaglige forskning i Center for Bolig og Velfærd på Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

På den baggrund bad Realdania Byg Hans Kristensen om at sætte Romerhusene ind i en mere videnskabelig sammenhæng og se på boligformen og bebyggelsen i et samfundsmæssigt og bolighistorisk perspektiv.

I det følgende vil der blive trukket nogle historiske tråde fra de boligformer og bebyggelser, der gik forud for Romerhusene, og som rummer nogle fysiske og sociale lighedstræk med dem. Og der vil blive spundet en ende over de boligformer og bebyggelser, som sidenhen hentede inspiration fra Romerhusenes arkitektoniske ideer.

Romerhusene

– en inspirerende klassiker i dansk bolighistorie

Af sociolog
Hans Kristensen

I tilbageblik står 1950'erne som en lidt stillestående, grå og begivenhedsløs periode, hvor det danske samfund langsomt kom sig oven på den økonomiske nedtur, som besættelsesårene og anden verdenskrig havde medført. Årtiet var imidlertid en interessant overgangsperiode i den danske bolighistorie. Boligmanglen var et stort og reelt problem, og af samme grund var boligpolitikken og boligbyggeriet meget højt prioriteret. I løbet af 50'erne blev mange af de boligtyper, som i de efterfølgende årtiers byggeboom kom til at præge dansk boligbyggeri, udviklet og afprøvet. Romerhusene er et af eksemplerne på dette udviklingsarbejde – og tilmed et ganske enestående eksempel.

I Jørgen Jørgensens bog “Glæden ved at bo – Jørn Utzon og Romerhusene i Helsingør” fra 2010 gøres der rede for Utzons ide om at bygge gode individuelle boliger til “almindelige mennesker”. Almindelige mennesker blev defineret som familier med en husstandsindkomst under “sygekassegrænsen”. Det svarede til indkomsten hos en familie med én lærerlønning – de fleste gifte kvinder var stadig hjemmegående husmødre i midten af 1950erne.

Denne ret skrappe økonomiske begrænsning skyldtes, at husene skulle finansieres med de

billige statslån, som var gældende i 1950'erne. Statslånene skulle fremme byggeriet, men for at kunne få disse lån skulle nævnte indkomstgrænse være overholdt.

Det var Andelsboligforeningen Kingo i Helsingør, der blev bygherre på byggeriet, hvilket normalt ville have betydet, at boligerne endte som lejeboliger. Men foreningen havde opbrugt sin årlige kvote af udlejningsboliger, så den valgte at lade dem opføre som ejerboliger. Husenes udformning skulle både give mulighed for et ugeneret privatliv i boligen og i den tilhørende gårdhave og samtidig åbne for et mere socialt liv på de fælles friarealer omkring boligerne. Det var imidlertid sikringen af privatlivet, som lå Utzon mest på sinde, da han tegnede Romerhusene, mens bebyggelsens fælles, sociale liv stort set ikke indgik i planerne.

Flere beslægtede boligformer gik forud for Romerhusene

I mere end hundrede år har den danske bolighistorie været skueplads for en kamp mellem fortalere for forskellige fysiske boligformer, især mellem varianter af høje og tætte boliger i f.eks. bymæssige karreer, og lave mere eller mindre åbne boligformer som f.eks. rækkehuse

Historien

I 1953 vandt Utzon 1. præmie i en svensk arkitektkonkurrence om en ny familieboligtype. Utzon foreslog et nordisk atriumhus, som brød med den sædvanlige forestilling om familieboligen som et fritliggende hus på egen grund. Forslaget blev ikke realiseret.

Utzon bearbejdede derefter hustypen som en kritisk kommentar til dansk enfamiliehusbyggeri, og det lykkedes af skabe interesse for at virkeliggøre forslaget på et egnet areal ved Montebello i Helsingør.

Bebyggelsen blev opført i årene 1957-60 med Boligselskabet Kingo som bygherre. Husene skulle dog sælges som individuelle ejerboliger, fordi selskabet havde opbrugt sin kvote for udlejningsbyggeri. Målgruppen var ansatte ved Helsingør Skibsværft samt andre, som opfyldte betingelserne for at opnå den tids finansiering ved blandt andet statslån.

Bebyggelsesplanen

Romerhusene er udlagt i sammenhængende forløb, som skærmer bebyggelsens indre område mod trafikken i de bymæssige omgivelser. Andre huse er grupperet omkring bebyggelsens indre veje. Hvert hus er udmatrikuleret som en særskilt enhed, og resten af arealet er udlagt som fællesareal med adgangsveje og grønt område.

Samtlige huse er solvendt med den konsekvens, at huse i bebyggelsens sydlige del mere eller mindre vender ryggen til søen og bebyggelsens indre område.

De forskudte forløb og gårdhavehuset som type gør, at et Romerhus opleves mere som fritliggende hus end som rækkehus. Principielt er husene ens, men spejlvending og garagernes forskellige placering er begrundet i forskellig beliggenhed i forhold til adgangsveje.

og fritliggende parcelhuse. Kampen har international karakter, hvor fortalene for de tætte, høje boligformer ofte har hentet inspiration i Tyskland, mens fortalene for de lave, mere åbne og grønne boligformer har hentet inspirationen i England. Især den engelske byplanlægger Ebenezer Howards tanker om fremtidens havebyer fik stor indflydelse i Danmark.

Romerhusene kan entydigt placeres i den lave, mere åbne boligform – hvor de dog tilføjer traditionen en lidt større tæthed mellem husene, end den der findes i de traditionelle parcelhusområder. Men som samlet bebyggelse svarer dens areal til det, 60 almindelige parcelhuse ville have fyldt, idet grunden, som Romerhusene ligger på, er på 6 ha ekskl. søen, hvilket fordelt ligeligt på de 60 huse bliver til 1.000 m² “grund” pr. hus. Denne tæthed – eller

snarere åbenhed – svarer ret godt til gennemsnittet i det normale parcelhuskvarter.

I Utzons egen begrundelse for husenes udformning, med de relativt lukkede facader ud til adgangsvejen og med de lukkede private gårdhaver, som boligerne er orienteret imod, var det netop privatheden – og ikke det store fællesskab – boligformen skulle beskytte. I den oprindelige udformning var murene om gårdhaverne betydeligt højere, end de blev i den endelige udformning. At havemurene endte med at blive lavere skyldtes ikke, at det sociale aspekt alligevel skulle have en større chance i bebyggelsen, men at der skulle spares på mursten og arbejds løn. Fællesarealet, som i eftertiden kom til at kræve en del kollektive indsatser, var fra Utzons side tænkt som et stykke “uberørt”, oprindelig natur, der stort set skulle passe

*Modsatte side:
De i alt 60 Romerhuse er
tegnet af arkitekt
Jørn Utzon og opført
i 1957-60 i et smukt
kuperet terræn i Helsingør.*

Brumleby

Bebyggelsen Brumleby (tidligere Lægeforeningens boliger) er opført på Østerbro i København i 1854-1872 på initiativ af Lægeforeningen efter koleraepidemien i 1853. Arkitekter var Gottlieb Bindsbøll og Vilhelm Klein.

Husene er opført i fire rækker som aflange længer i to etager, holdt i hvidt og okker med skifertage. Det banebrydende i planlægningen var de mange friarealer og fællesfaciliteter, vaskehus, forretninger, badeanstalt, sløjdscole m.m. Bebyggelsen var beregnet for mindrebemidlede, og lejlighederne meget små, ca. 25 m².

Da Brumleby var fuldt udbygget i 1872, var der cirka 550 lejligheder, som husede cirka 2.500 mennesker. I dag, hvor de fleste af lejlighederne er lagt sammen til færre og større boliger, er der 242 lejemål og 400-500 beboere.

sig selv. Det kan naturen i en boligbebyggelse imidlertid ikke. De fælles arealers beplantning og pleje har igennem årene krævet en ganske betydelig fælles indsats fra beboernes side, og har således styrket det sociale liv i bebyggelsen. At bebyggelsen har et godt socialt liv er således nærmest sket på trods af de oprindelige intentioner fra arkitektens side.

Når der ses på den fysiske form og det planlagte sociale liv i bebyggelsen, ligger Romerhusene bolighistorisk i forlængelse af både tidligere rækkehusbebyggelser og af samlet planlagte parcelhus- eller dobbelthusbyggerier. Der er mange eksempler at tage af, men her skal kort nævnes nogle af de bebyggelser, der – som Romerhusene – har vundet berømmelse for deres fysiske udformning og deres gode sociale liv. De valgte bebyggelser er nogle, der træder frem i bolighistorien som bebyggelser, der bragte noget nyt ind i by- og boligudviklingen. Det er også bebyggelser, der stadig anses for meget attraktive: Lægeforeningens boliger (Brumleby) på Østerbro, Byggeforeningshusene i Kartoffelrækkerne ved søerne i København, Bakkehusene på Bellahøj, Grøndalsvænge i Vanløse og Søndergårdsparken i Bagsværd.

Lægeforeningens boliger på Østerbro i København, Brumleby, blev opført i to etager som en reaktion på de sundhedsfarlige boligforhold

i København, der i 1853 havde ført til en dødelig koleraepidemi. Første etape med 250 to-etages boliger i rækkehusform er fra 1853-57 med Michael Gottlieb Bindsbøll som arkitekt. Anden etape på 310 boliger blev opført 1866-72 med Vilhelm Klein som arkitekt.

Bebyggelsen er et meget tidligt eksempel på et lavt og åbent byggeri for dårligt bemidlede, almindelige mennesker, som her fik tilbudt et alternativ til Københavns tætte og høje bebyggelse. Boligerne var meget små; et eller to værelser til en familie. Men de lå uden for

den tætte by, og der var frisk luft og grønne omgivelser. De små lejligheder er siden slået sammen, og moderne bekvemmeligheder såsom køkken, toilet og bad er indlagt, således at bebyggelsen den dag i dag stadig er attraktiv. Bebyggelsen har igennem alle årene haft et stærkt indre socialt sammenhold, hvilket dels kan forklares ved den fysiske form og de meget små boliger – man er tvunget til at omgås hinanden i fordragelighed – dels ved bebyggelsens klare afgrænsning til det omgivende Østerbro. Bebyggelsen giver beboerne identitet.

Bebyggelsen Brumleby i København er tegnet af arkitekterne Gottlieb Bindsbøll og Vilhelm Klein og opført i 1853-72.

Kartoffelrækkerne

Kartoffelrækkerne er den populære betegnelse for kvarteret mellem Øster Farimagsgade og Sortedamsøen i København. Byggegrundene havde tidligere været gartnerjord med kartoffeldyrkning, og sammen med de små haver og lave, ens huse i snorlige rækker er navnet "Kartoffelrækkerne" opstået.

Inspireret af den danske embedslæg F.F. Ulriks oplysningsarbejde stiftede Burmeister & Wains arbejdere i 1865 en byggeforening og opførte i 1873-89 Kartoffelrækkerne med Frederik Böttger som arkitekt. Lys, luft og moderne installationer var væsentlige programpunkter.

Byggeriet finansieredes ved et ugentligt kontingent på 33 øre, og efterhånden som husene stod færdige, blev de fordelt til medlemmerne ved lodtrækning. Hvert rækkehus var disponeret til to familier og havde både forhav og gård. I dag er langt de fleste af Kartoffelrække-husene ombygget til eftertragtede enfamiliehuse.

Nogle år senere opførte Arbejdernes Byggeforening i årene 1873-89 480 boliger i Kartoffelrækkerne ved søerne med Frederik Christian Böttger som arkitekt. Her er også tale om en form for rækkehuse, men i en form, hvor hvert enkelt hus har sit eget præg. Der er igen tale om – i datiden – relativt små boliger i princippet for arbejdere, i praksis mere for funktionærer og embedsmænd. Husene har fra starten været ejerboliger. De skulle betales over 25 år. Det betød, at de fleste ejere var nødt til at opdele huset i 2 eller 3 selvstændige lejligheder, og leje ud. I dag er husene typisk beboet af én familie. De har bevaret deres høje attraktivitet og er kendt for, at beboerne både

har mulighed for et privatliv og for at deltage i et tæt socialt netværk. Det er en bebyggelse, som beboerne ofte omtaler med udpræget ejerglæde.

Rækkehusideen blev siden videreført i Bakkehusene på Bellahøj, som blev opført 1921-23. Husene lå dengang i udkanten af byen i grønne omgivelser. Hvert hus har sin egen lille for- og baghave. Bakkehusene var tænkt som boliger for arbejderklassen. Der er i alt 171 huse, og arkitekterne bag byggeriet er Thorkild Henningsen og Ivar Bentsen. Men selvom boligerne var – og stadig er – almene lejeboliger, så blev huslejen for høj for arbejderne, og boligformen var heller ikke umiddelbart popu-

Kartoffelrækkerne i København er tegnet af arkitekt Frederik Böttger og opført i 1873-89 på et område, hvor der tidligere havde været dyrket kartofler.

Bakkehusene på Bellahøj i København er tegnet af arkitekterne Thorkild Henningsen og Ivar Bentsen og opført i 1921-23.

lær i arbejderkredse. De arbejderfamilier, som fik råd til at flytte fra etagelejligheden, valgte “drømmealternativet”: Det fritliggende enfamilieshus. Så det blev “ubemidlede intellektuelle”, der fangede ideen og flyttede ind. Husene er i vid udstrækning gået i arv i familierne, og hele bebyggelsen er præget af et meget stærkt sammenhold mellem beboerne. Bakkehusenes

popularitet er, trods de relativt små boliger, uformindsket, og det er i dag en af de boligafdelinger under KAB Københavns Almindelige Boligselskab, hvor der er den længste venteliste.

Ideen med at organisere en mere samlet haveby-bebyggelse med et fælles præg, men i en mindre bunden form end rækkehusets, blev

taget op i Grøndalsvænge Haveboligforening i Vanløse, hvor der i årene 1914-20 opførtes 389 huse som andelsboliger med Poul Holsøe og Jesper Tvede som arkitekter. Husene er både dobbelthuse og enkelte huse, som ligger placeret langs blidt snoede vejforløb og små pladsdannelse. Her er tale om en bebyggelsesplan og en organisationsform, hvor der appelleres til fællesskabsfølelsen, hvilket den stadig meget aktive andelsboligforening samt arveretten til husene også styrker. I modsætning til de potentielle nabogener, der er i traditionelle rækkehusbebyggelser, så giver de enkelte boliger i Grøndalsvænge mulighed for et mere ugenert privatliv i både huset og haven omkring ens egen bolig.

Endelig repræsenterer de almene boliger i Søndergårdsparken i Bagsværd, opført 1949-50 med Povl Ernst Hoff og Ivar Bentsen som arkitekter, en hybrid form mellem rækkehusene og de individuelle huse. Der er tale om relativt små boliger på fra 68 til 88 m², placeret i et smukt parklandskab. Bebyggelsen har ofte været nævnt som en mulig inspirationskilde for Utzon, og der er da også forskellige lighedstræk med Romerhusene. I Søndergårdsparken er der tale om individuelle boliger, som sikrer privatlivet, og boligerne ligger placeret i et smukt, parkagtigt landskab, som er et fælles gode for

Bakkehusene

Bakkehusene der er beliggende på Bellahøj i København, er tegnet af arkitekterne Thorkild Henningsen og Ivar Bentsen og opført i 1921-23. Bakkehusene, der er et rækkehusbyggeri bestående af 171 huse i 1,5 plan, blev det store gennembrud i dansk rækkehusbyggeri og er noget af det tidligste af sin art i Danmark. Husene var tiltænkt arbejderne fra det indre København, men det blev i større grad intellektuelle som bosatte sig i området. Husene blev opført som protest og demonstration mod de store etageblokke og som et forsøg på at genindføre den boligform, der fra gammel tid havde været typisk for danske byer. Bebyggelsen blev fredet i 1982.

alle husene. I den forstand ligner bebyggelsen Romerhusene, men den enkelte bolig er mere traditionelt udformet end det er tilfældet i Romerhusene.

Romerhusene arbejdede videre med elementer fra rækkehustraditionen: Tætheden og den lille private have, og fra de gennemplanlagte villabyer: De individuelle, private og ugenerede boliger og haver. Romerhusenes nyhed er atriumformen med den private gårdhave, som er gjort til en integreret del af boligen. Dér skabte Utzon noget i en dansk sammenhæng helt nyt, som i de følgende årtier dukkede op i flere andre bebyggelser. Utzon selv nævner både den nordafrikanske og den kinesiske byggetradition som inspirationskilde.

I løbet af 1950'erne lagde Boligministeriet en del kræfter i at udvikle det moderne industrialiserede byggeri, baseret på præfabrikation af bygningselementer, typisk støbt i beton, som så blot skulle samles på byggepladsen. I datiden var dette "det nye"; den moderne byggeteknik, som pegede fremad. Overfor dette nye industrialiserede byggeri stod det mere traditionelle murede byggeri. I det murede byggeri videreførtes hævdvundne traditioner, sådan som de bl.a. var kommet til udtryk i flere af de tidligere nævnte bebyggelser og i Bedre Byggeskikhusene fra mellemkrigstiden. I Romerhusene er

"det moderne", i denne byggetekniske forstand, fravalgt til fordel for det traditionelle – med undtagelse af gulvvarmen og de store panoramavinduer.

Romerhusenes indre indretning, som ramme om en families dagligliv, er også i vid udstrækning en videreførelse af hævdvundne traditioner.

Husene har to små (børne)værelser, et lidt større forældre-soveværelse, en stue og et køkken. Der var andre bebyggelser, som i 1950'erne på en mere radikal måde fortolkede tidens trend med kvindernes begyndende frigørelse fra husmoderrollen og indtog på arbejdsmarkedet. Mest radikalt kom dette til udtryk i kollektivhuset Høje Søborg fra 1951, tegnet af Povl Ernst Hoff og Bennet Windinge.

Her er den enkelte bolig ret lille og kun udstyret med et mindre skabskøkken, men man har til gengæld en stor fælles spisesal med ansatte kokke til at lave mad til beboerne. Maden kunne også bringes op i den individuelle bolig. Til boligerne hørte også en lang række andre servicefunktioner som fælles vaskeri, en reception, der var åben kl. 7 til 23, rengøringshjælp, gårdmænd, egen telefoncentral mv. Der var 22 heltids- og fem deltidsansatte til at servicere de 167 beboere! En helt utænkelig normering i nutidens (almene) boliger.

*Modsatte side:
I Romerhusene er elementer fra den danske rækkehustradition ført videre såsom tætheden og den lille private have. Den store nyhed ved Romerhusenes opførelse var atriumformen med den private gårdhave, som Utzon hentede inspiration til fra både den nordafrikanske og kinesiske byggetradition.*

I bebyggelsen er der også festlokaler, som både kan bruges til beboernes fællesmøder og til familiefester og lignende. Bebyggelsens model for familiens dagligliv var grænseoverskridende for sin tid og blev først indhentet af sluttressernes private kollektiver og nogle af 1970'ernes mere eksperimenterende almene boligbebyggelser. Høje Søborg blev en succes, dog ikke hos arbejderne, som den var tænkt til, men derimod hos funktionærer med mellem-lange uddannelser.

I Romerhusene var der ingen eksperimenter af denne art. Husenes indretning understøtter den traditionelle (borgerlige) livsform. End ikke 1950'ernes mindre radikale opgør med den traditionelle opdeling af boligen med adskilt køkken og spisestue kom med i Romerhuset. Det nye var kombinationen af disse to funktionsrum i spisekøkkenet, hvor familiens daglige måltider kunne indtages. Det forudsatte, at de hidtidige små og smalle køkkener, som var almindelige i de mindre boliger, blev udvidet, så der kunne blive plads til et bord og fire stole. Ideen slog an, og i slutningen af 1950erne var spisekøkkenet en realitet i mange nye huse.

Men Utzon var forsigtig med det nye. Køkkenet blev holdt adskilt fra stuen og var så smalt, at der umuligt kunne indrettes et spisekøkken.

En medvirkende årsag var nok, at spise- og dagligstuen var slået sammen til et rum, hvor køkkenet som arbejdsplads kunne virke forstyrrende. Utzons cadeau til de nye tanker om lettelse for husmoderen blev en serveringsluger med skydedøre i væggen mellem køkkenet og stuen. Når lugen står åben giver den i øvrigt et godt lysindfald fra stuen ud i køkkenet – eller omvendt.

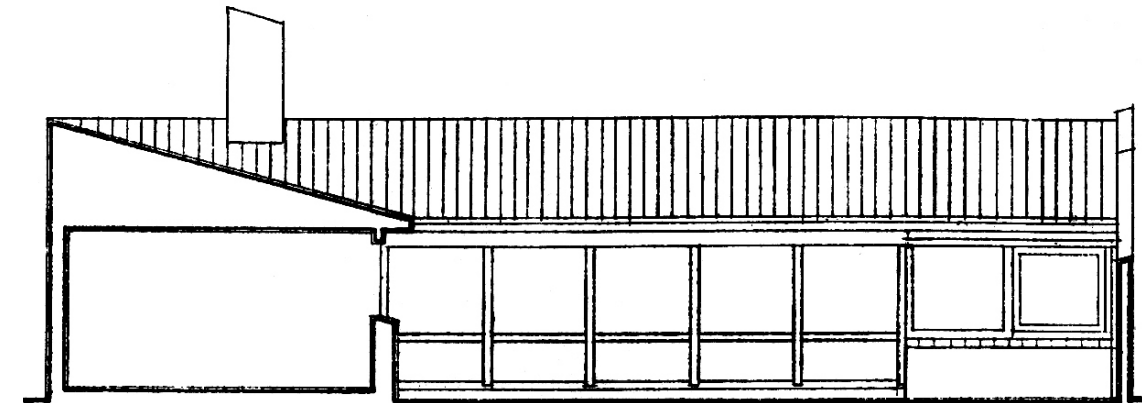
Endelig kan det undre, at der ikke i bebyggelsen er afsat lokaler til et fælleshus. Bebyggelsen hæger i stedet om privatlivets fred. I denne forstand er bebyggelsen meget konventionel. At det ikke blot var en økonomisk nødvendighed, at man undlod etableringen af et fælleshus, blev siden bekræftet, da en kreds af beboere i 1971 foreslog Utzon, at der skulle tilføjes et fælleshus til bebyggelsen. Den ide blev afvist af Utzon med en bemærkning om, at man ikke skal bygge videre på noget, der er tænkt som en helhed.

På trods af disse konservative træk ved husenes aptering, så blev de i samtiden alligevel oplevet som "anderledes" i deres form og indretning. Det samme gjaldt bebyggelsen som helhed. Den blev anset for at være meget utraditionel med de små private gårdhaver og de store fællesarealer. De "almindelige mennesker", som husene var tiltænkt, var – som i mange tidli-

gere tilfælde når noget nyt dukker op – skeptiske og tilbageholdende. Så de første indflyttere var i højere grad middelklassens funktionærer, lærere, pædagoger, akademikere og arkitekter, end det var arbejdere fra Helsingørs mange industri- og håndværksvirksomheder. Husenes udformning og beliggenhed samt det, at der er tale om ejerboliger, medførte således det, man i dag vil kalde en positiv social gruppering: Det var mennesker med et vist økonomisk, socialt og intellektuel overskud, der flyttede ind. Denne sociale selektion har utvivlsomt igennem årene haft stor betydning for det vellykkede sociale liv i bebyggelsen. Beboerne har ikke været alt for forskellige.

1950'ernes nye tanker om alternative boligindretninger som f.eks. spisekøkkener fandt ikke vej ind i Romerhusene. Her var køkken og spisestue adskilt; dog med en lille forbindelse mellem køkken og stue i form af en serveringsluger i væggen.

Romerhusene blev hurtigt kendt i arkitekturkredse, og ideen om gårdhavehuset blev videreført i mange andre bebyggelser. I stil med Romerhusene blev mange af de efterfølgende gårdhavehuse i Danmark bebygget med et boligareal på ca. 100 m² og med en lukket facade ud mod vejen og åbenhed og store vinduer ind mod gårdhaven.

Romerhusene som inspirationskilde for eftertiden

Romerhusene blev hurtigt kendt i arkitekturkredse, og ideen om gårdhavehuset blev i de efterfølgende år taget op i andre bebyggelser.

Mest oplagt er det her at pege på gårdhavehusene i bebyggelsen Albertslund Syd, som blev opført i årene 1963-68, tegnet af Fællestegenstuen. Bebyggelsesplanen rummer nogle af de samme grundelementer som Romerhusene: Tæt sammenbyggede, vinkelformede atriumhuse med hver sin lille lukkede gårdhave og et indre vejssystem med små pladsdannelser. Men i Albertslund er bilerne holdt væk fra de veje/stier, som fører frem til det enkelte hus. Og der er ikke udlagt store fællesarealer som supplement til de små private gårdhaver.

Ses der på den enkelte bolig, er størrelsen nogenlunde den samme som Romerhusets 100 m², og den næsten helt lukkede facade ud mod det offentlige rum og de store vinduespartier ind mod gårdhaven går igen. Mens Romerhusene hovedsagligt gav anledning til en intern diskussion i arkitektstanden, så medførte Albertslund gårdhavehusene en noget bredere arkitekturdiskussion i offentligheden. Albertslund bebyggelsen blev beskyldt for monotoni, for at manipulere med mennesker og for at fratage dem mulighederne for at udfolde sig frit. Det kan være svært at forstå, at netop gårdhavehuset fik skylden for denne misere, når en samtidig bebyggelse som Høje Gladsaxe med sine 16 etagers høje og meget lange etageboligblokke gik fri.

Albertslund Syd

Albertslund Syd eller gårdhavehusene er et særligt klart eksempel på det industrialiserede montagebyggeri. Gårdhavehusene, der blev påbegyndt i 1963, er indbegrebet af den planlagte by – det tæt-lave byggeri, hvor kørende og gående trafik er adskilt og hvor velfærdssamfundets gode liv kunne udfolde sig. Der er etableret grønne områder og institutioner, og bydelen ligger tæt på S-togsstationen og Albertslund Centrets indkøbsmuligheder og øvrige bymæssige faciliteter.

Med sin kombination af etage-, række- og gårdhavehuse repræsenterer Albertslund Syd et boligkvarter til en blandet befolkningssammensætning. I alt rummer bydelen 2.200 boliger, og der bor omkring 5.500 borgere.

Men måske forklaringen er den enorme udstrækning, de 1000 gårdhavehuse har i det flade og monotone landskab på Københavns Vestegn. De helt aflukkede gårdhaver, de tilknappede facader og de uendeligt mange præfabrikerede betonelementer kombineret med de flade tage bidrager unægtelig også til indtrykket af et ensrettet og uvenligt miljø, når man besøger bebyggelsen. Datidens beboere var derimod glade for de rummelige boliger og den private gårdhave.

Albertslund gårdhavehusene blev opført efter indførelsen af montagecirkulæret i 1961. Husene er opført som industrialiseret byggeri af præfabrikerede betonelementer. Bebyggelsen rummede en del byggetekniske eksperimenter, som i eftertiden har vist sig meget problematiske. Først var det de flade tage, som allerede i

1970'erne voldte problemer med lækager. "Tag-sagen" mobiliserede i en sådan grad beboerne i gårdhavehusene, at det kynisk blev sagt, at alle almene bebyggelser burde have indbygget en sådan tidsindstillet skade, hvis man skulle holde beboerdemokratiet aktivt. Beboerne vandt sagen og fik repareret de lækkende tage uden selv at skulle betale hele udgiften. Siden fulgte problemer med facadernes isoleringsstandard – og i disse år skal husene næsten rives ned og genopføres på grund af omfattende problemer med skimmelsvampe i de uisolerede krybekældre.

Tag-sagen har en parallel i Romerhusene, hvor der omkring 1960 var problemer for beboerne med at finde en organisationsform, som kunne løse de fælles problemer i bebyggelsen, især omkring anlæggelsen af friarealerne. Uenighederne blev imidlertid løst og medførte

et styrket sammenhold blandt beboerne, hvortil Utzons kommentar skulle have været: "Det er måske værd at overveje, om man ligefrem bør planlægge med ufærdigt byggeri for at fremme fællesskab!"

I anden halvdel af 1960'erne brød efterkrigstidens småborgerlige, tryghedssøgende samfund omsider definitivt op – i det mindste blandt den studerende del af ungdommen. Hippier, hash og kollektiver blev tilbagevendende temaer i den offentlige debat. Reelt var der kun tale om en avantgarde, som omfattede en lille del af ungdomsårgangene. Men eksperimenterne med nye livsstile fik stor mediemæssig bevågenhed. Det gjaldt også på boligfronten. Kollektiver i store overklassevillaer tiltrak nyfigne journalister – især hvis kollektivlivet var kombineret med mere eller mindre promiskuøse sek-

suelle eksperimenter. Tidens ånd var til sociale fællesskaber, solidaritet, lighed og frihed – men på trods af dette valgte langt de fleste unge familier at bosætte sig i ganske almindelige parcelhuse i de hastigt voksende forstæder, eller – hvis pengene ikke rakte til en ejerbolig – i nogle af de store almene boligbebyggelser, som blev opført i de fleste byers forstæder.

Parcelhusområderne voksede eksplosivt i perioden fra midt i 1960 og frem til sidst i 1970'erne. Der blev i denne periode bygget hen imod 450.000 parcelhuse i Danmark. Den offentlige byplanlægning havde svært ved at følge med befolkningens efterspørgsel og jordspekulanternes opkøb af jord og rutinemæssige og ideforladte "landmålerudstyknings". Parcelhusområder bredte sig hastigt ud i landskabet omkring byerne.

I bebyggelsen Albertslund Syd, der er opført i 1963-68, er mange af Romerhusenes grundelementer videreført: Tæt, sammenbyggede, vinkelformede atriumhuse med hver sin lille lukkede gårdhave, men – i modsætning til Romerhusene – opført af præfabrikerede betonelementer.

De 60 Romerhuse i det smukt kuperede landskab med bakke, sø og eng er stadig i dag – mere end 50 år efter opførelsen – en inspirationskilde for både danske og udenlandske arkitekter. Måden husene ligger på i forhold til hinanden skaber mange smukke rum, og det samme gør husenes placering i landskabet, hvor terræn og den lille sø skaber et varieret uderum.

Da byggeboomet var i sin vorden forsøgte Arkitekternes Landsforbund at samle og bearbejde en række gode boligtyper i Arkitekternes Typehuskontor. Men de kommercielle kræfter hos typehusproducenterne overhalede denne behjertede indsats ved at tilbyde billigere og større huse til fast tid og pris. Det blev typehusproducenterne, der vandt kampen, hvilket lige

siden har afspejlet sig i den stadig levende kritik fra arkitekt- og planlægger side af parcelhusområdernes ideforladthed og manglende arkitektonisk kvalitet, – en boligform, som imidlertid er blevet danskernes foretrukne boligform

Der er da også langt imellem udstykningsplaner, som inviterer til socialt fællesskab i parcelhusområderne. På trods af dette blev mange

af de nye forstæder meget socialt velfungerende. Det skyldtes bl.a., at de fleste indflyttere var unge børnefamilier med fælles udfordringer i de nye huse og haver og i forbindelse med børnenes pasning, institutioner og skolegang. Børnene blev katalysatorer for det sociale liv. Selv i dag har det vist sig, at parcelhusområderne langt fra lever op til deres dårlige ry som hjemsted for egoistiske ligusterfascister. Tværtimod viser det sig, at de tætteste sociale relationer mellem beboerne findes i netop parcelhusområderne – og ikke, som man kunne tro, i de almene boligområder, hvor afdelingsbestyrelser, sociale medarbejdere, fysiske faciliteter og mangfoldige klubber ellers skulle sikre et godt socialt liv. En væsentlig forklaring på dette paradoks er de store kulturelle og etniske forskelle og den sociale forarmning, der i dag præger den almene boligsektor, mens parcelhusområdernes beboere som regel er noget bedre socialt stillede, og samtidig ligner hinanden mere. Og så passer de fleste mennesker mere på noget de ejer, end på noget de lejer.

I første halvdel af 1970'erne slog den sociale tidsånd og befolkningens ønsker om en bolig med direkte udgang til en egen lille have igennem også i den almene sektor. Det medførte et opgør med det høje byggeri i store samlede bebyggelser, som havde præget sektoren i

1960'erne, hvor bebyggelser som Vejleåparken i Ishøj, Tåstrupgård i Høje Tåstrup og Vapnagård i Helsingør blev opført.

De unge familier stemte med fødderne. De vandrede væk fra disse etagebebyggelser på trods af de store moderne lejligheder. De valgte i stedet at købe parcelhuse, også selv om det kunne være nødvendigt at tage nogle havregrødsår, indtil inflationen havde nedbragt gældsbyrden. De almene boliger så skruffen på væggen og valgte at udvikle forskellige former for tætte, lave bebyggelser for bedre at kunne holde på de almindelige familier.

Det blev igen Vridsløslille Andelsboligforening, som i 1960'erne havde stået bag opførelsen af gårdhavehusene i Albertslund Syd, der var hurtigst ude med et bud på den nye tætte og lave boligform i form af bebyggelsen Galgebakken i Albertslund. Galgebakken blev opført 1972-74 ved arkitekterne Jørn og Anne Ørum-Nielsen, Hanne Marcussen og Jens Peter Storgaard. I forhold til 60'ernes gårdhavehuse er Galgebakken præget af en langt større variation i boligernes udformning og en helt anden åbenhed i bebyggelsesplanen. Bebyggelsen rummer i alt 570 boliger i henholdsvis to-etages rækkehuse og en-etages gårdhavehuse. Den sociale dimension, fællesskabet med naboerne, er opnået gennem den måde, husene ligger i

klynger om små fællesarealer, som er i umiddelbar forlængelse af de private terrasser.

Udviklingen af sociale relationer blev yderligere sikret ved, at beboerne selv skulle stå for beplantningen af fællesarealerne ved husklyngerne. Bebyggelsen blev fra starten meget populær blandt tidens meningsdannere. Der flyttede en række journalister og forfattere ind og flere fremadstormende socialdemokratiske politikere som Mogens Lykketoft og Poul Nyrup Rasmussen boede der også. Sammenholdet og den socialistiske bevidsthed var stærkt i bebyggelsen i 1970'erne. De fleste er siden flyttet videre til mere traditionelle ejerboliger, men den tidligere mangeårige direktør for Boligselskabernes Landsforening Gert Nielsen, som i sin tid også var en meget aktiv socialdemokratisk lokalpolitiker i Albertslund, er blevet boende.

Statens Byggeforskningsinstitut, SBI, var med til at booste denne nyorientering af det almene byggeri, som fik betegnelsen tæt-lav. Dels blev ideudviklingen fulgt og beskrevet i en række undersøgelser og rapporter, dels blev der i 1977 i et samarbejde med Boligministeriet udskrevet en konkurrence om den nye tæt-lave bolig.

Tegnestuen Vandkunsten vandt konkurrencen, og vinderprojektet blev opført som Tinggården I i Herfølge i 1978. Projektet brød ra-

dikalt med ideen om, at boligen først og fremmest skulle skærme om privatlivets fred. Tvært imod blev der lagt vægt på, at man skulle være i maksimal social kontakt med sine naboer i boligområdet. Det kom bl.a. til udtryk ved boligernes orientering mod de fælles adgangsarealer og ved, at man fra boligens køkken havde en direkte visuel kontakt til pladsen mellem husene. Yderligere valgte man at tage nogle m² fra den enkelte bolig, som blev sammenlagt til store, multifunktionelle fælleslokaler, i stedet for at maksimere den enkelte boligs areal indenfor de arealrammer, der gjaldt for almene boligbebyggelser. I fælleslokalerne blev der blandt andet organiseret fællesspisning for beboerne. Ikke med ansatte kokke som i kollektivhuset Høje Søborg, men ved på skift at være amatørkok for de andre familier fra ens husgruppe. Tinggården II blev opført efter samme principper i 1983, således at der i alt er 200 boliger i de to bebyggelser til sammen.

I løbet af 1970'erne blev der også udviklet en del mindre boligfællesskaber, som har de fællestrek med Romerhusene, at der er tale om mindre bebyggelser bestående af ejerboliger, hvor det meste af grunden er udlagt som fællesareal.

Sættedammen ved Hillerød er det første eksempel på denne boligform. Bebyggelsen er op-

ført i 1972 med Theo Bjerg og Palle Dyreborg som arkitekter. Bebyggelsen er opført af præfabrikerede elementer efter en stram bebyggelsesplan. Den består af 27 ejerboliger beliggende på en 3 ha. stor grund, dvs. med i gennemsnit godt 1.100 m² pr. bolig. Næsten hele grunden er udlagt som fællesareal, dels en stor gårdsplads i midten af bebyggelsen, dels et mere frit og åbent fællesareal udenfor bebyggelsen.

Der er fra starten lagt stor vægt på det sociale fællesskab, som især finder sted i et stort fælleshus, hvor der er mulighed for fællesspisning flere gange om ugen – også her baseret på en frivillig turnusordning, hvor man optræder som kok for bebyggelsens øvrige beboere. Både i forhold til den arkitektoniske udformning af boligerne, i forhold til materialevalget (præfabrikerede betonelementer) og i forhold til den store vægt på det sociale fællesskab i bebyggelsen har dette byggeri dog på en række områder bevæget sig væk fra Utzons Romerhuse.

Samlet set tog tæt-lav bebyggelserne således nok afsæt i Utzons Romerhuse, men forholdt sig især efter 1970 meget frit til Utzons ideer. Tidens vægt på boligens sociale dimensioner og troen på fordelene ved det industrialiserede byggeri kom til at betyde nok så meget for både bebyggelsernes og de enkelte boligernes udformning.

Romerhusenes betydning for de sidste 100 års bolighistorie

Hvis man i dag skal vurdere Romerhusene i en bolighistorisk sammenhæng, springer følgende i øjnene:

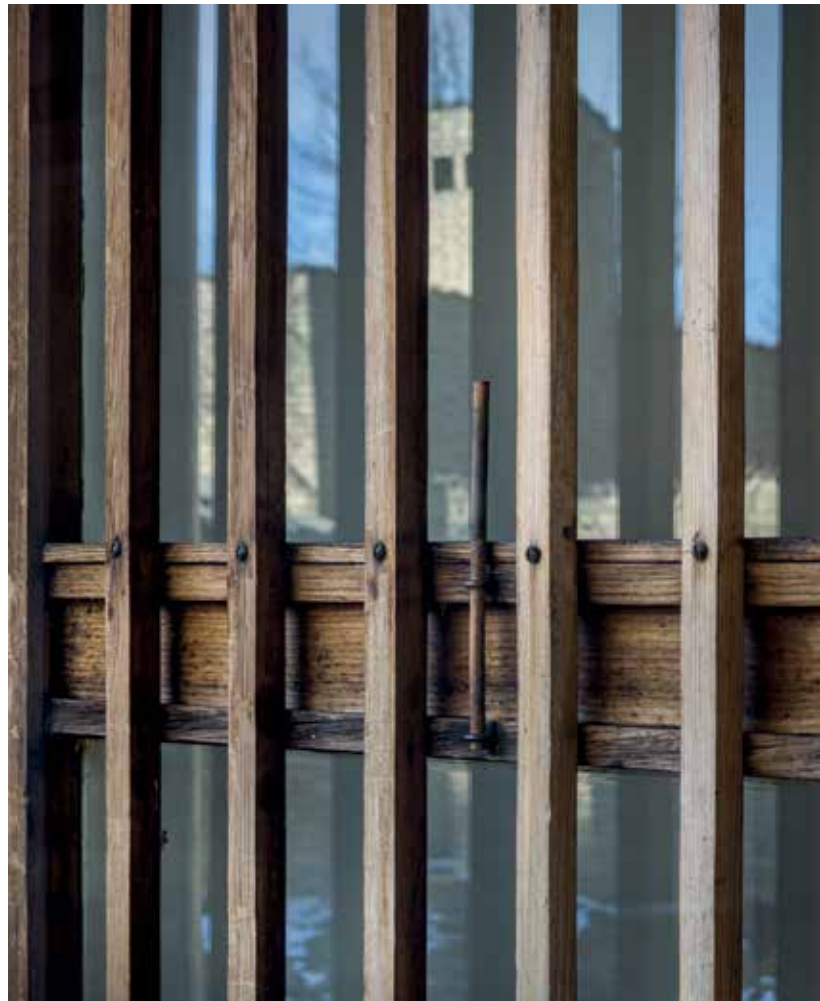
Boligformen – gårdhavehuset: Gårdhavehuset var et arkitektonisk nybrud, som på opførelsestidspunktet påkaldte sig stor opmærksomhed, især i arkitektkredse. Det blev i en relativt kort periode, fra Utzons byggeri introducerede det i slutningen af 1950'erne og frem til ca. 1970, en populær boligform. Men husenes mere eller mindre indlukkede karakter gjorde, at de forsvandt i de sociale 70'ere – og aldrig rigtig er kommet tilbage. Den betydeligt friere arkitektoniske udformning af tæt-lav boligerne og de bolignære friarealer i Galgebakken og Tinggården gav bedre muligheder for udfoldelsen af bebyggelsernes sociale liv. I nutidens almene bebyggelser eksperimenteres der sjældent med udbygningen af nye former for sociale fællesskaber. Nu er pendulet svinget tilbage til tættere, mere urbane etageboligformer, hvor eksperimenterne snarere handler om bæredygtighed og energibesparelse.

Boligformen – tæt-lav: Romerhusene er ofte blevet fremhævet som et tidligt eksempel på tæt-lav boligformen. Det er kun delvist kor-

rekt. Boligerne er lave – men bebyggelsen er med sine 1.000 m² grund pr. bolig ikke særlig tæt. Det svarer snarere til den tæthed, som findes i ganske almindelige, åbne parcelhusområder. Men måden husene ligger på i forhold til hinanden skaber mange smukke rum og får de ellers næsten ens huse til at fremtræde som forskellige. Det samme gør husenes placering i landskabet, hvor terræn og den lille sø er udnyttet til at skabe et smukt og varieret uderum. Bebyggelsesplanen og landskabsbearbejdningen har været en inspirationskilde for senere tæt-lave bebyggelser, der har fået et smukt landskab foræret, som det f.eks. er tilfældet i Sættedammen.

Bebyggelsesplanen – trafikløsningen: I Romerhusene kan man køre i sin bil helt frem til sit hus, men de smalle, snoede veje sikrer, at dette sker på de svage trafikanters betingelser. Ironisk nok blev de smalle veje dog ikke anlagt ud fra en trafikal overvejelse, men fordi der ganske enkelt ikke var råd til asfalt! I årene efter Romerhusenes opførelse satte man trafikplanlægningen mere i system i bebyggelsesplanerne. Så helt frem til sidst i 1970'erne blev boligområder planlagt med en næsten total adskillelse af gående og cyklende trafik i ét stisystem og bilende i ét andet. Denne meget rigide trafik-

Modsatte side: Jørn Utzon var i sin arkitektur stærkt inspireret af landskabet med dets flydende og sammensatte forløb og de rå og stoflige materialer.

separering er man nu gået væk fra, da det har vist sig, at beboerne ikke kan lide at færdes på uovervågede gangstier efter mørkets frembrud. Forbipasserende biler giver – paradoksalt nok – en tryghedsfølelse. Så i nutidens bebyggelser blander man igen de forskellige trafikanter og fodgængere.

Bebyggelsesplanen – private og fælles arealer: Utzons grundlæggende ide om den helt private atriumgård og de store omliggende områder som fællesareal var ny og usædvanlig, især fordi bebyggelsen består af ejerboliger. Siden er denne ide gået videre i en del af de private ejerboligfællesskaber som f.eks. Sættedammen, mens sondringen mellem det private og det fælles er blevet yderligere nuanceret i en del almene lejlighedsområder. Det gælder i udpræget grad i f.eks. Galgebakken, hvor der opereres med private arealer, halvoffentlige arealer og offentlige fællesarealer. Denne ide har med andre ord overlevet i bedste velgående helt frem til i dag.

Kvalitet og materialevalg: Utzons byggeri blev opført med et helt traditionelt materialevalg – gule mursten og tegltag – selvom det “moderne” industrialiserede byggeri var lige på trapperne. Romerhusene videreførte hermed

Selv om det moderne, industrialiserede byggeri var lige på trapperne i slutningen af 1950'erne, blev Romerhusene opført i traditionelle, velafprøvede materialer. I den markante skorsten er al udluftning samlet, så aftrækshætter i taget er undgået.

den tradition for at arbejde med velafprøvet kvalitet, som også har sikret, at Lægeforeningens boliger i Brumleby og husene i Kartoffelrækkerne har overlevet i mere end hundrede år. Valget af det traditionelle byggeri frem for det industrialiserede var et lykkeligt valg, da der har været utallige skader i de tidlige industrialiserede elementbyggerier, som f.eks. gårdhavehusene i Albertslund Syd, der blev opført nogle få år efter Romerhusene. Yderligere har eftertiden vist, at mursten og tegl patinere smukkere end beton.

Den samlede konklusion er således, at hvor Utzons Romerhuse i samtiden blev set som meget traditionsbrydende, så er der mindst lige så mange træk ved dem, der fortsætter en dansk tradition for lave, relativt tætliggende murede

byggerier. Den samme respekt for traditionen genfindes i boligens indretning, hvor Romerhusene langt fra er så radikalt nytænkende som f.eks. kollektivhusene fra halvtredsernes begyndelse. Utzon undlod også at indføre det nye spisekøkken, som fra midten af 1950'erne begyndte at præge nybyggeriet, og som siden har gået sin sejrsgang i form af køkken-alrummet. Men den enkelte boligs udformning som et vinkelhus med egen privat gårdhave var ny og utraditionel. Dertil kommer den overbevisende arkitektoniske kvalitet, som præger både den enkelte bolig inde såvel som ude, og den ny-skabende bebyggelsesplan samt trafikløsningen – om end den ikke var et bevidst valg. Disse kvaliteter har siden været en levende inspirationskilde for mange både danske og udenlandske arkitekter.

Modsatte side: Romerhusene er kendetegnet ved enkle, gedigne materialer som gule mursten, tegltag og tremmer for vinduerne ud mod vejen.

“Selve rummet har i arkitekturen altid haft et stort fokus. Ofte skaber man i den første skitse en form, der repræsenterer selve rummets iboende natur, altså en atmosfære i fysisk form. Det kræver talrige studier at finde frem til, hvilken arkitektonisk og fysisk ramme, der skaber lige præcis den rumlige atmosfære, man er ude efter. Dét mestrede Jørn Utzon”.

Ordene stammer fra restaureringsarkitekt Lise Juel, som efter mange års tæt samarbejde med arkitekt Jørn Utzon og sønnen Kim Utzon har fået et sjældent indblik i Jørn Utzons tanker og måde at arbejde på. I kraft af sit samarbejde gennem syv år med Kim og Jørn Utzon omkring skabelsen af Utzon Center i Aalborg og restaureringen af Uzons eget hus på Mallorca, Can Lis, har Lise Juel været ganske tæt på den Utzon'ske skabelsesproces. På baggrund af dette særegne kendskab bad Realdania Byg i 2011 Lise Juel om at forestå restaureringen af Romerhuset på Baggesensvej 3 og om i denne bog at dele ud af sine arkitektoniske overvejelser om selve restaureringen og om Utzons arkitektoniske grundsyn.

Romerhusene

- mesterværkets naturlighed

Af restaurerings-
arkitekt Lise Juel

Det er ikke nødvendigvis arkitekturens smukt udformede detaljer, ej heller det ubegrænsede budget, der afgør, om en bygning er et arkitektonisk mesterværk.

En vandring rundt i Romerhusenes landskab giver f.eks. ikke anledning til forundring, og blikket vandrer frit uden at møde én eneste uforløst detalje i bebyggelsen. Alle elementer; landskab, bebyggelse og detaljering, er i indbyrdes harmoni, sådan som man ser det i naturen.

Deri ligger det helt særlige. Tager man derimod længere nordpå i nærheden af Ålsgårde langs Ellekildehavevej, vil man møde en bebyggelse, der er direkte inspireret af Romerhusene, men hvor alt i bebyggelsen virker usammenhængende og konfliktfyldt og vækker æstetisk anstød.

Forståelsen af denne forskel og dermed af Romerhusene som arkitektonisk værk skal blandt andet findes i den geniale arkitekts anvendelse af det jordnære og nødvendige i byggeprocessen.

At det naturlige og harmoniske udtryk kan repræsentere en genial arkitekts utrættelige arbejde med at opnå den helt rigtige løsning, kan overraske i en tid, hvor tidstypiske og let aflæselige ikonbyggerier ofte er udtryk for geniets kunnen.

En atmosfære i fysisk form

Selve rummet har i arkitekturen altid haft et stort fokus. Ofte skaber man i den første skitse en form, der repræsenterer selve rummets iboende natur, altså en atmosfære i fysisk form. Det kræver talrige studier at finde frem til, hvilken arkitektonisk og fysisk ramme der skaber lige præcis den rumlige atmosfære, man er ude efter. Dét mestrede Jørn Utzon.

Arkitekturen er med andre ord ikke kun en ydre form, men derimod rammen om en række af ritualiserede begivenheder. For at kunne skabe en karakterfuld arkitektur ud fra et så åbent udgangspunkt er der brug for en indre natur, en dagligdags og rumlig byggesten, der skaber unikke, varierede og dog strukturerede bygninger. I den klassiske japanske arkitektur er tatamimåtten, en gulvmåtte af strå på 91x182 cm, den rumlige byggesten. Det er den, der definerer, hvordan rummet skal udformes. I modsætning hertil står den europæiske rum- og arkitekturopfattelse, der ofte fokuserer mere på helheden end på de rumlige byggesten.

Jørn Utzons manifest fra 1948 "The Innermost being of Architecture" er netop udtryk for en sådan meget jordnær tilgang til den arkitektoniske løsning af et problem. En løsning, der indeholdt en helt konkret brug, prioritering og implementering af alle arkitekturens

*Modsatte side:
En vandring rundt i
Romerhusenes terræn viser
en sjælden harmoni mellem
naturen, bebyggelsen og
detaljerne i de enkelte huse.*

Jørn Utzons eget private hus, Can Lis, på Mallorca, er restaureret, så det i dag fremstår med samme urkraft og materielle råhed, som da det blev opført i 1972 – helt i Utzons ånd.

bestanddele – lige fra de første skitsestadier til den omgivende natur.

I det arkitektoniske mesterværk Can Lis, Jørn Utzons private hus på Mallorca, blev restaureringen udført ved at betragte huset som et landskab med nogle rumlige egenskaber, der skulle understreges og forstærkes. Landskabet med dets flydende og sammensatte forløb og dets materialer er værkets store styrke. Opgaven udviklede sig til en form for udgravning af stedet, der betød, at de rum, der var kommet til at fremstå svagere på grund af ombygning m.m., blev blotlagt og genopbygget, så de i dag står med samme urkraft og materielle råhed som det øvrige arkitektoniske landskab. De blotlagte mure og gulvflader i træ og sten dannede via nogle markante fuger et tredimensionelt mønster, og ud fra dette mønster blev de nye tilføjelser til huset udformet. Sammenstødet mellem det eksisterende træ og murværk og det tilføjede fungerer i dag som et visuelt

patchwork, der med årene vil udjævnnes og få en mere ensartet patina.

Samme udfordring stod vi overfor, da Romerhuset skulle restaureres: Nemlig først at forstå selve værket, og derefter kæmpe med at se bort fra denne forståelse og indsigt, så husets nuværende potentiale kunne aflæses helt fordomsfrit. Potentialet sløres nemlig ofte af arkitekturens egen kraft. Et mesterværk kan overvælde beskueren, så man blændes og hverken ser de konkrete muligheder eller de eksisterende forstyrrelser, og derfor heller ikke ser hvordan en bearbejdning eller restaurering rent faktisk kan få huset til at fremstå endnu mere kraftfuldt.

Jørn Utzon udtænkte Romerhuset som et varieret rumforløb med udvalgte kig og forbindelser til verden udenfor og med en flydende, men dog defineret grænse mellem inde og ude. I hans tanker indgik også den rumlige oplevelse i den enkelte gårdhave og forbindelsen til de andre gårdhaver og uderum.

Modsatte side: De forskudte forløb og gårdhavehuset som type gør, at et Romerhus opleves mere som fritliggende hus end som rækkehus. Samtlige huse er desuden solvendt.

Afkodningen af steder og historier

I betragtningen og afkodningen af et sted er det vigtigt at undgå det forudindtagede og i stedet blot betragte stedet med et neutralt og historieløst blik. Når et rum eller et sted er nøgternt aflæst, vil det rumlige forløb nemlig stå tydeligt frem, herunder også de arkitektoniske 'forstyrrelser', der skal bearbejdes og restaureres. Ligeså vigtigt er det, at afkodningen kombineres med et grundigt studie af, hvad der ligger til grund for udformningen af stedet – altså selve husets historie. På dette grundlag besluttes det overordnede arkitektoniske afsæt, og overvejelser om materialer og detaljer inddrages.

Under et restaureringsarbejde befinder man sig desuden i et konstant spændingsfelt med mange interessenter, der konstant diskuterer originalitet og historie på den ene side og de eksisterende rumlige forhold på den anden side.

I Can Lis-projektet ændrede vi f.eks. badeværelserne på en måde, så de paradoksalt nok blev mere originale og i langt bedre sammenhæng med det øvrige rumforløb. Efter færdiggørelsen af restaureringen fortalte Jørn Utzons søn, Kim Utzon, at hans far ville have udført badeværelserne på denne måde, hvis han havde haft tiden til det. Et andet eksempel på, hvordan historie-

skrivningen kan forvanske de oprindelige intentioner, er Jørn Utzons ønske om termoruder til Romerhusene, såfremt økonomien tillod det, og hans ønske om, at stuevinduerne skulle udføres uden den nuværende tværgående, markante sprosse. Vinduerne blev imidlertid udført med koblede rammer og den markante sprosse, og ironisk nok anses denne løsning nu af mange for et af Romerhusenes helt oprindelige træk. Det var det bare slet ikke. Derfor må man som arkitekt altid stille sig kritisk spørgende til historieskrivningen og vurdere, hvilken løsning der er den rette for det enkelte byggeri.

Rammer for liv

“Man skal kunne se månen og stjernerne”. Citatet stammer fra Jørn Utzon, der dermed udtrykte ideen med belysning af Romerhusenes adgangsveje og samtidig udtrykte den arkitekturfilosofi, der ligger til grund for Romerhusene. Hans filosofi var, at selve forestillingen om det liv, som arkitekturen skal skabe rum til, dannes før den fysiske ramme. Når forestillingen om livet i huset er udtænkt, kan man herefter begynde at præcisere, hvilke egenskaber arkitekturen så i øvrigt skal besidde.

At udtænke livet i bygningen, eksempelvis i Romerhusene, er en form for iscenesættelse af

de dagligdags begivenheder, der udspiller sig i en familie: Man forestiller sig hvilke rum og værelser og stuer, der kan inspirere familielivet og binde boligen sammen. Man forestiller sig mødesteder i huset, og man danner sig et indre billede af oplevelsen ved smukke kig eller smukke lysindfald.

Denne indre tilgang til arkitekturen kan sammenlignes med den japanske rumopfattelse og især den traditionelle japanske arkitektur, hvor det stærkt ritualiserede japanske liv er udgangspunktet for udformningen af de arkitektoniske rammer. Man kortlægger med andre ord først hvilket liv, der skal udspille sig på et sted eller i et hus, før rammerne udvikles. Hvis man studerer planerne fra det japanske tempelanlæg Katsura i Kyoto, ser man, at denne tænkning skaber kraftfulde bygninger, der er styret indefra. Den traditionelle japanske arkitektur har klare principper for, hvordan de fysiske rammer udformes, så de passer til det liv, der skal leves.

Via rejser til bl.a. Atlasbjergene i Marokko blev Jørn Utzon yderligere inspireret af samspillet mellem en kulturs livsform og det lokale arkitektoniske udtryk. Her tænkes ikke på arkitekttegnede bebyggelser, men på selve de bygningsstrukturer, der er opstået af livsnødvendige grunde og udført af lægmand. Disse

bygningsstrukturer, der er udviklet gennem generationer ud fra basale menneskelige behov og med brug af de forhåndenværende byggeteknikker og tilgængelige lokale materialer, har ofte en særlig tidsløshed over sig.

Det indre liv var et af de vigtigste elementer i udviklingen af Romerhusene. Alligevel fremstår Romerhusene også udefra som en smuk arkitektonisk helhed; en ydre form med et naturligt, uforudsigeligt og unikt udtryk. Dette skyldes Jørn Utzons sjældne evne til at forene mange ønsker i arkitekturen og hans evne til at omdanne arkitekturen til en levende og tilpansningsdygtig bebyggelse.

*Modsatte side:
For Jørn Utzon kom selve forestillingen om et rum og rummets livskraft altid før de fysiske rammer – også i Romerhusene, hvor forestillingen om smukke lysindfald – her i stuen – spillede en stor rolle.*

Navnet

Ved opførelsen fik bebyggelsen navnet ‘Kingohusene’ – eller egentlig ‘Kingo afd. E’ – efter bygherren, men det lokale navn ‘Romerhusene’ har siden vundet hævd, på grund af husenes ‘indre’ atriumgård, der er inspireret af byhusene i Antikkens Rom.

Blandt arkitekter og planlæggere vakte boligtypen og bebyggelsen særlig opmærksomhed. Der blev talt om fremtidens boligform, og i årene, der fulgte, dukkede gårdhavehuse op i mangfoldige konkurrenceforslag og realiserede bebyggelsesplaner.

Området

Bebyggelsen er fredet og ligger i et 6.5 hektar stort smukt kuperet landskab, hvoraf 3/4 er udlagt som fællesareal med bakke, sø og eng. Fællesarealerne omfatter dels adgangsveje med parkering, dels bebyggelsens indre grønne område. Den oprindelige istidstopografi er bevaret, ligesom søen i sin oprindelse er et såkaldt dødishul.

Det var Utzons ide at lade fyrretræer skærme bebyggelsen mod omgivelserne, og i samarbejde med landskabsarkitekt Jørn Palle Schmidt ønskede han det indre område udlagt som jomfruelig dansk natur. Pengene var imidlertid brugt på selve byggeriet, og i realiteten er det beboerne selv, som har anlagt og sidenhen vedligeholdt beplantningen.

Helhedsplanen for Romerhusene

Skal man beskrive de særlige kvaliteter ved Romerhusenes helhedsplan behøver man blot at kaste et blik på et luftfoto over området. Her fremgår det tydeligt, hvordan Romerhusenes uhierarkiske og smukke organiske form står i stærk kontrast til de omkringliggende, rigide parcelhuskvarterer. I bogen "Danmarks Arkitektur Enfamiliehuset" beskrives helhedsplanen således: "Med Romerhusene i Helsingør 1956-60 skabte Jørn Utzon en gårdhusbebyggelse, som kom til at præge eftertidens udvikling af tæt/lav-bevægelsen og udformningen af enfamiliehuset. Romerhusene udgør – ligesom terrasserne i Fredensborg fra 1963 – sammen med det landskab, de ligger i, organiske helheder, som en sydeuropæisk landsby-

formation endnu kan gøre det. Men kun den indre logik er fælles. Både den enkelte celle og den fælles struktur er dannet på regionale betingelser."

Den indre logik er vigtig for forståelsen af Romerhusenes helhedsplan, der består af mange lag af egenskaber. Det særlige ved helhedsplanen er, at det ikke er det enkelte hus, der udgør den arkitektoniske styrke, men derimod den smukt varierede placering af husene, som til sammen danner en samlet bebyggelse. Deri ligger det uhierarkiske. Bebyggelsen lader den omkringliggende natur og landskabet træde frem, og arkitekturen bliver dermed en naturlig del af naturen.

Sammenhængen mellem husene og landskabet har givet bebyggelsens dens endelige og ganske unikke formation, og Jørn Utzon

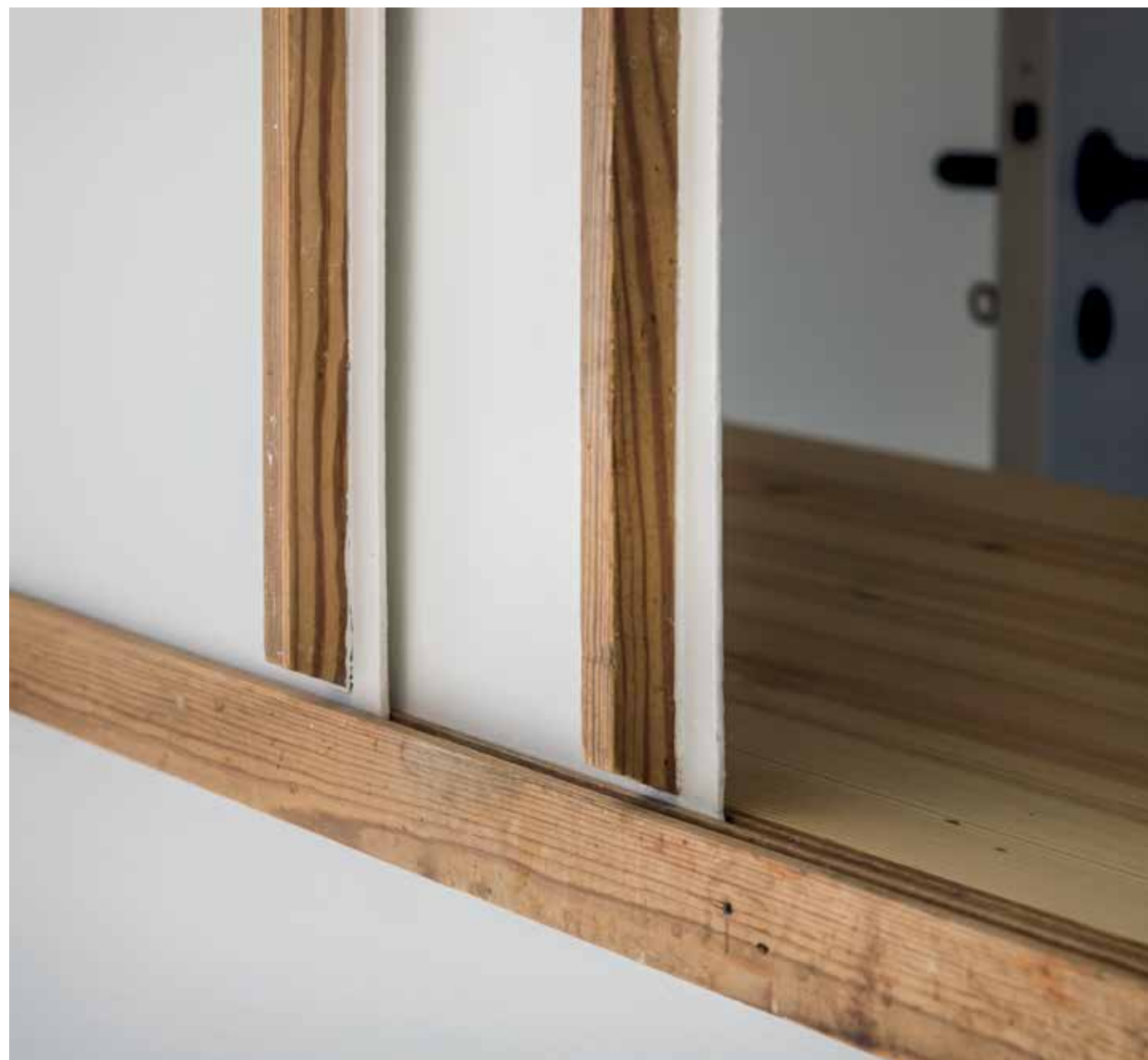
arbejdede da også længe med de 60 huse og justerede igen og igen deres indbyrdes placering, indtil den optimale placering for hvert enkelt hus var fundet.

Derudover skulle husene følge det kuperede terræn, skabe gader, stræder og pladser med udsigt til landskabet og samtidig danne en sammenhængende bebyggelse. Resultatet af dette grundige forstudie var bl.a. det helt unikke kig fra stuen: Når man står ved indgangen til stuen og kigger ud af det store glasparti mod haven, skuer man nærmest ud i det uendelige mellem de enkelte mure, der er flankeret af smukke store træer. På det sted i bebyggelsen oplever man konkret, hvor rumligt avanceret Romerhusene er, i kraft af den unikke sammenbinding af hus og landskab.

Begrænset økonomi blev en styrke

Den norske arkitekt Sverre Fehn (1924-2009) mente, at den nordiske arkitektur havde glemt rummet til fordel for detaljen. Særligt i byggerier med høj kvadratmeterpris undres man til tider over de manglende rumlige oplevelser til fordel for meget avancerede og dyre detaljeløsninger. Rummet var altid det primære i Jørn Utzons byggerier, uanset budgettets størrelse. I Romerhusene er der kun rummet, landskabet og få nødvendige detaljer tilbage. Alle andre unødige og bekostelige detaljer er rensset bort.

Økonomien kan være en stor begrænsning for et arkitektonisk udtryk, men i Romerhusene blev begrænsningen vendt til en udfordring, der skabte nogle helt særlige løsninger for den overordnede bygningsstruktur og for detaljeringen.

Boligen

Mod adgangsvejen er boligen skærmet af mur. Indgangsdøren er smal, og de få vinduer er gemt bag tremmer. Indadtil åbner Romerhuset sig mod gårdhaven og videre mod bebyggelsens fællesarealer. Boligen er i sin oprindelige udformning 100 m². Planløsningen er enkel med en opholdsstue på ca. 25 m².

Opholdsstuen er med stor højde, hvilket forstærker virkningen af det forholdsvis beskedne rum. Vinduesvæggen er med glas til gulvet, og huset er med gulvvarme. En del af husene er bygget ud efter opførelsen. Garagen (15 m²) ligger for enden af opholdsstuen eller værelsesfløjen afhængigt af forholdet til vej. Gårdhaven er 10 x 10 m.

Husene blev opført på lavest muligt budget, og byggesummen måtte i 1957 ikke overstige 35.000 kr. for det enkelte hus. Økonomien blev således en afgørende faktor for det enkle arkitektoniske udtryk, som Romerhusene i dag fremstår med.

I den konkrete proces, hvor materialerne til projektet skulle tilpasses budgettet, prioriterede Jørn Utzon at anvende gedigne materialer til den ydre bygning og prisbillige og mere forgængelige materialer indvendigt. Vægtningen af materialerne understreger samtidigt hans ønske om at skabe en bebyggelse, som i sit ydre fremstod tidløs, og i sit indre fremstod foranderlig – et konkret eksempel på, hvordan Jørn Utzon formåede at styrke den arkitektoniske ide gennem en jordnær, men kunstnerisk begavet løsning på en økonomisk begrænsning.

Tegl blev valgt til de ydre flader på grund af stenens smukke patina og holdbarhed, og for at begrænse økonomien blev antallet af mur-

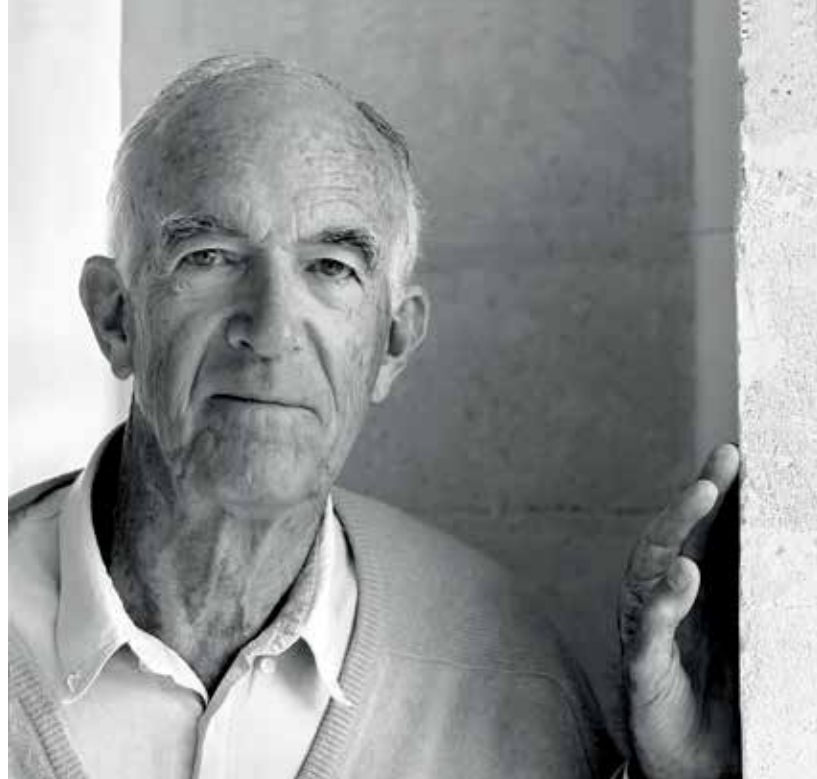
sten, murhøjder og forskydninger i murene ensrettet, så hvert hus havde nøjagtig samme udgangspunkt for et ensartet og varieret udtryk. Ydervæggene blev så at sige delt mellem husene, og væggene blev dermed styrende for måden, hvorpå husene kunne vokse sammen og sno sig i landskabet.

De detaljer, der ses i murværket som f.eks. sålbænkstenen, blev udviklet for at reducere omfanget af blikkenslagerarbejdet. Med andre ord: Pengene – eller mangel på samme – tvang detaljerne frem. Romerhusene tydeliggør dermed, hvilken variation der rent faktisk kan opnås med ensartede elementer, når blot elementerne anvendes på forskellig vis og med spidsfindige ornamentvirkninger.

I husenes indre blev fodlister og gerichter udført af ubehandlet fyrretræ i standarddimensioner, hvilket skabte en smuk kontrast og relief-effekt til de hvide vægflader, sådan

I sit ydre fremstår Romerhusene materialevalg tidløst, traditionelt og klassisk, mens de indre materialer i højere grad er præget af prisbillighed og forgængelighed som f.eks. fodlisterne og gerichterne i ubehandlet fyrretræ.

Arkitekten

“Jeg tænker mig til en bygning, og så er den færdig i mit hoved. Dette har jeg kunnet bruge som arkitekt”. Sådan har Jørn Utzon sagt om sig selv, og hans begavelse var måske netop evnen til at bearbejde den inspiration, han fandt mange steder: Hos sine forgængere og sin samtid, hvor store kapaciteter som Alvar Aalto, Mies van der Rohe og Frank Lloyd Wright inspirerede. Samtidig rejste Utzon meget, specielt i sine unge år, og fandt inspiration i bl.a. Østen, Nordafrika, USA og Mexico, ligesom han også fandt stor inspiration i naturens former.

Utzons utraditionelle og unikke tilgang til arkitekturen gør hans bygningsværker tidløse, og interessen for hans organiske og holistiske arkitektoniske tænkning inspirerer til stadighed arkitekter verden over. Jørn Utzon (1918-2008) er verdenskendt for at have tegnet Sydney Opera House, der er en af de mest kendte bygninger i verden.

som det ofte ses i traditionel japansk arkitektur. Køkkenet og skabelementer blev udført i den billigste, hvidmalede masonitplade, men med karakterfulde lodrette greb i fyrretræ, der understregede reliefvirkningen på vægfladerne. Jørn Utzon formåede med disse få indgreb at skabe en særlig kontrastvirkning i husenes indre – på trods af økonomien og den øvrige brugerindflydelse.

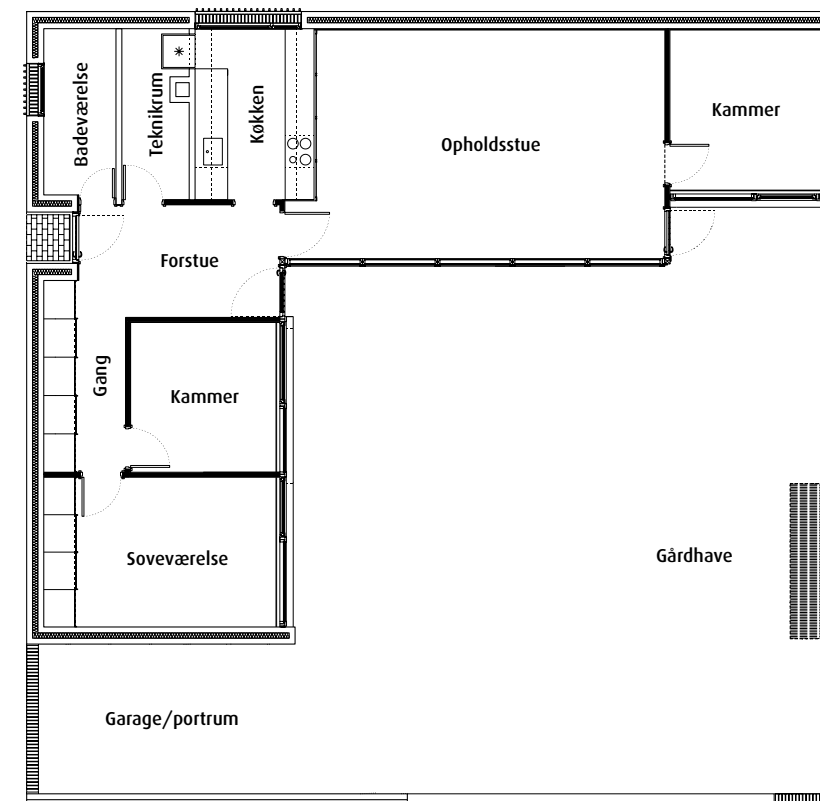
Ifølge konceptet havde de første beboere i Romerhusene stor indflydelse på materialevalg til gulvflader og udformning af eksempelvis badeværelser. Sammenfaldet i valget af materialer til gulve og badeværelser skyldtes dog mere prisbilligheden end en overordnet holdning fra arkitektens side. En del beboere valgte desuden at overmale naturtræsgerichterne og udviskede dermed et af de få, men stærke overordnede træk, der kendetegnede husenes interiør.

Jørn Utzon søgte altid at løse mange komplekse problemstillinger med en given arkitektur, og hans tilgang til Romerhusene viser netop, hvordan en bebyggelse – grundet økonomien – blev optimeret og yderst systematisk udført, og hvordan denne ekstreme systematik gjorde det muligt, at husene kunne fremstå med et særdeles konsekvent og kraftfuldt arkitektonisk udtryk.

Den arkitektoniske besvarelse

Det overordnede udgangspunkt for restaureringen af Romerhuset på Baggesensvej 3 har været en form for udgravning af Romerhusets oprindelige rumligheder. Trods mange oprindelige karakteristika var det eksisterende hus ved overtagelsen præget af en række rumlige forstyrrelser, der svækkede oplevelsen af huset. De enkelte restaureringstiltag har derfor primært været rettet mod at forenkle de indre fladers udtryk, og i detaljeringen er der tilstræbt ekstremt enkle og gentagne løsninger. På den måde styrkes og fremhæves det rumlige flow i huset på ny. Gårdhaven er blevet tilbageført til sit oprindelige udseende ved, at det oprindelige portrum nu er genetableret og de omgivende mure blotlagt, så gårdhaven igen er blevet en naturlig forlængelse af husets indre rumlige forløb.

Derudover er samtlige tekniske installationer blevet udskiftet, simpelthen fordi de var utjente. Enkelte fundamenter er understøttet, og hele terrændækket er erstattet med et nyt med ny gulvvarme og isolering. Disse tiltag er ikke synlige, men har været nødvendige for at sikre husets konstruktion og funktionalitet i mange år fremover. Alle restaureringstiltag har undergået en nøje vægtning mellem husets konkrete tilstand og de historiske forhold.

Det er interessant, at et visionært bygningsværk som Romerhusene kan blive genstand for en diskussion om originalitet og historisk korrekthed. Især set i lyset af, at husenes indre var tænkt som værende i evig forvandling og altid tilpasset beboernes individuelle livsmønstre, hvormod det homogene ydre repræsenterede den tidløse og permanente arkitektur. Det særlige ved Romerhusene er, at der ikke findes én måde at bo på, men at de 60 huse repræsenterer 60 forskellige måder at bo på. Ydermere var og er det et kendetegn for Jørn Utzons bygninger, at den store skala, dvs. hovedgrebet, er tænkt som en kraftfuld arkitektonisk struktur, der ikke påvirkes af detaljeringen i den nære skala.

Ved overtagelsen af Romerhuset på Baggesensvej 3 var den oprindelige garage, portrummet, udnyttet til et værelse. I dag er portrummet genskabt.

Restaureringen rum for rum

Det generelle rumforløb og fladerne i huset:

Når man træder ind af døren til Romerhuset på Baggesensvej 3, er det første, man mødes af, to lange kig gennem huset. Det ene kig går ind i stuen med den rolige lodrette takt fra det store vinduesparti og ud til gårdhaven, der er omkranset af muren og de grønne træer. Det andet kig går langs værelsesgangen med skabenes fine rytme som et japansk relief-ornament.

Kigget langs værelsesgangen viser et forløb, hvor lysindfaldene fra værelserne danner en serie af forskellige rum mod portrummet, der ved overtagelsen af huset var indrettet til værelse. Huset er opdelt i to afdelinger: En til socialt samvær med stue, værelse, køkken og adgang til gårdhaven, og en mere privat del med værelser. Ankomsten og det første indtryk af huset var dog ganske forstyrret af gulvet, der fremstod som en spættet mosaik i forskellige materialer bestående af linoleum, vinyl-, korkfliser, stavparket, betongulv og gulbrune fliser. De eksisterende lofts- og vægflader fremstod hvide som oprindeligt, men blev skæmmet af en del uoriginalt inventar.

Restaureringstiltag:

Den sammenhængende gulvflade er et kendetegn for Utzons huse som f.eks. i Can Lis,

hvor de forskelligartede huse bindes sammen af en ensartet naturstensbelægning. For at føre Romerhuset tilbage til de tanker, Utzon udformede huset efter, blev de eksisterende, meget forskelligartede gulvflader erstattet af en sammenhængende gulvbelægning. Dette tiltag understreger det oprindelige samlede rumforløb i huset. Gulvfladen i alle rum er udført i linoleum og i bad og bryggers er valgt henholdsvis fliser og betongulv. Ved husets opførelse har gulvet været belagt med linoleum, da dette dengang var det billigste materiale. Øvrige flader, vægge og lofter er blevet hvidmalet som oprindeligt, således at de umalede gerichter og fodlister nu igen fremstår tydeligt som det karakterfulde japanske relief.

De hvidmalede vægge og det grå gulv skaber en effektiv kontrast til de umalede gerichter og fodlister – nærmest som et japansk relief.

*Modsatte side:
Den lange værelsesgang med skabenes fine rytme og badeværelset for enden viser et smukt forløb med lysindfald fra værelserne.*

Ved overtagelsen af huset var et af de oprindelige værelser inddraget i entreen med en takket udskæring, der var afstemt med felterne i facadens murværk. Åbningen er nu nedlagt, og det oprindelige værelse genetableret. Også brændeovnen er fjernet, så det lange fine kig ind i stuen igen træder frem.

Entreen og spise/pejsestuen:

Et af de oprindelige værelse var ved overtagelsen inddraget i entreen med en takket udskæring, der var afstemt med felterne i facadens murværk. Dette skabte mere lys og udsigt i entreen, men var et ikke-originalt tiltag. Derudover dominerede en uoriginal brændeovn rummet og generede det fine kig mod stuen.

Restaureringstiltag:

Åbningen blev nedlagt, og det oprindelige værelse blev igen etableret. Desuden blev brændeovnen nedtaget, så det lange kig mod stuen på ny blev frigjort.

Gangen:

Gangen var karakteriseret ved den markante skabsvæg med rumhøje greb af fyrretræ, der

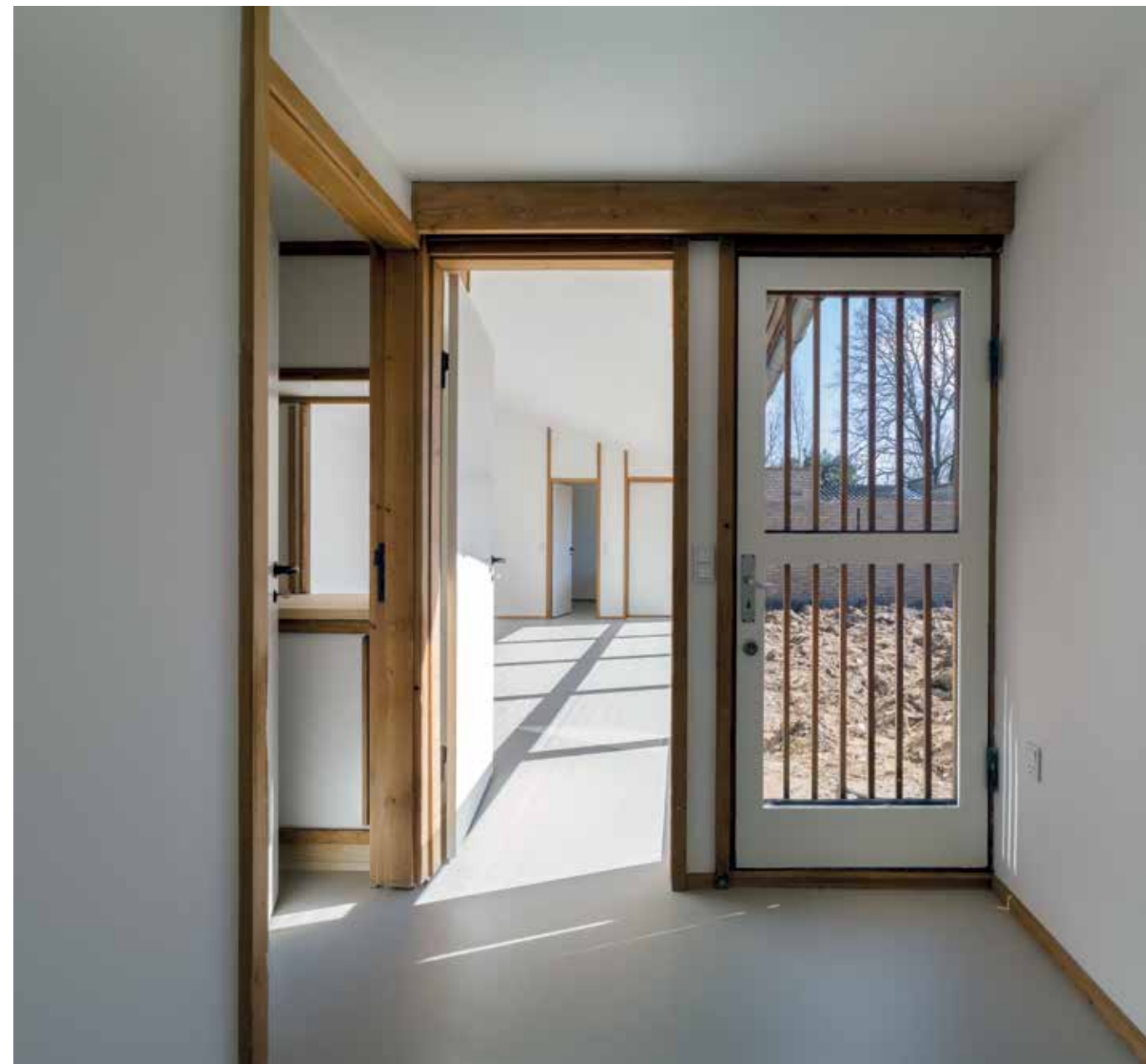
dannede en markant rytme i hele gangens længde. Rytmen strakte sig helt ned til den oprindelige gavlvæg. På modsatte gangvæg var der monteret uoriginalt væginventar, der gjorde gangen unødigt smal og mørk.

Restaureringstiltag:

Alt uoriginalt inventar blev nedtaget, så gangens oprindelige bredde blev genskabt, og den markante skabsvæg blev således yderligere understreget, eftersom den modstående væg nu fremstår uden inventar, udelukkende som en hvid, uforstyrret flade.

Køkkenet:

Det aflange køkkenrum og køkkenelementer havde et smukt, enkelt og karakterfuldt udtryk i kraft af en hvidmalet helhed med aflange ube-

handlede fyrretræsgreb, der, ligesom gerichterne i huset, dannede en japansk reliefvirkning. Køleskabets placering ved indgangen til køkkenet samt de to uens bordplader gav dog rummet en asymmetri. Stålvasken i den ene side af rummet opdelt den lange bordplade i to stykker, og på den anden side var bordpladens længde halveret. Et uoriginalt spisebord monteret på endevæggen forstyrrede desuden både vægfladen under vinduet og det samlede visuelle indtryk.

Restaureringstiltag:

Alle køkkenelementer er bevaret og restaureret og suppleret med et nyt element, der er udført som det originale.

Det aflange køkkenrum står nu stærkere med en mere symmetrisk køkkenplanløsning, og ovn og opvaskemaskine er integreret i de nye køkkenelementer, ligesom køleskabet nu er integreret i vægfladen i en eksisterende niche bagerst i rummet. Bordpladerne i ubehandlet fyr er blevet fornyet i fuld længde med en underlimet stålvask, således at symmetrien i rummet er genoprettet.

Stuen:

Stuen stod som oprindeligt med undtagelse af et træspisebord monteret på væggen mod køkkenet.

Alle køkkenelementer er bevaret og restaureret, så det aflange køkkenrum og køkkenelementer fremstår som en karakterfuld, hvidmalet helhed med aflange ubehandlede fyrretræsgreb, der ligesom gerichterne i huset danner en japansk reliefvirkning.

Restaureringstiltag:

Der er ikke udført særlige tiltag i stuen – ud over nedtagning af uoriginalt inventar, ligesom vægge og lofter er malet, og gulvet er forsynet med ny linoleumsbelægning. Endelig er vinduespartierne blevet eftersat og restaureret.

Teknikrummet /bryggerset:

Teknikrummet var oprindeligt tænkt som et effektivt maskinrum med kortest mulige rørforinger, og derfor var det i sin tid blevet placeret midt imellem køkkenet og badeværelset, så der ikke skulle trækkes lange rør. Det eksisterende teknikrum fremstod dog uorganiseret og nedslidt, og skorstensrøret til brændeovnen og niveauforskellen i gulvet generede brugen af rummet og dominerede helhedsindtrykket.

Restaureringstiltag:

Det dominerende skorstenør er nu fjernet, og rummet står tilbage som et rensset hvidt maskinrum med tilføjelse af kun de allermost nødvendige elementer. Gulvet er udført som et betongulv for bl.a. at understrege rummets sekundære status i forhold til de øvrige rum.

Badet:

Det eksisterende badeværelse fremstod mørkt og trangt på grund af en matteret vinduesrude og dominerende flader af mørkegule gulv- og vægfliser. Adgangen til rummet var desuden besværet af toilettets placering ved døren, og for enden af rummet var et badekar af ældre dato monteret. Rummet var derudover præget af en del træinventar, og som helhed var badeværelset forsynet med mange unødige materialer og detaljer, der ikke kunne relateres til resten af huset med de oliemalede overflader.

Restaureringstiltag:

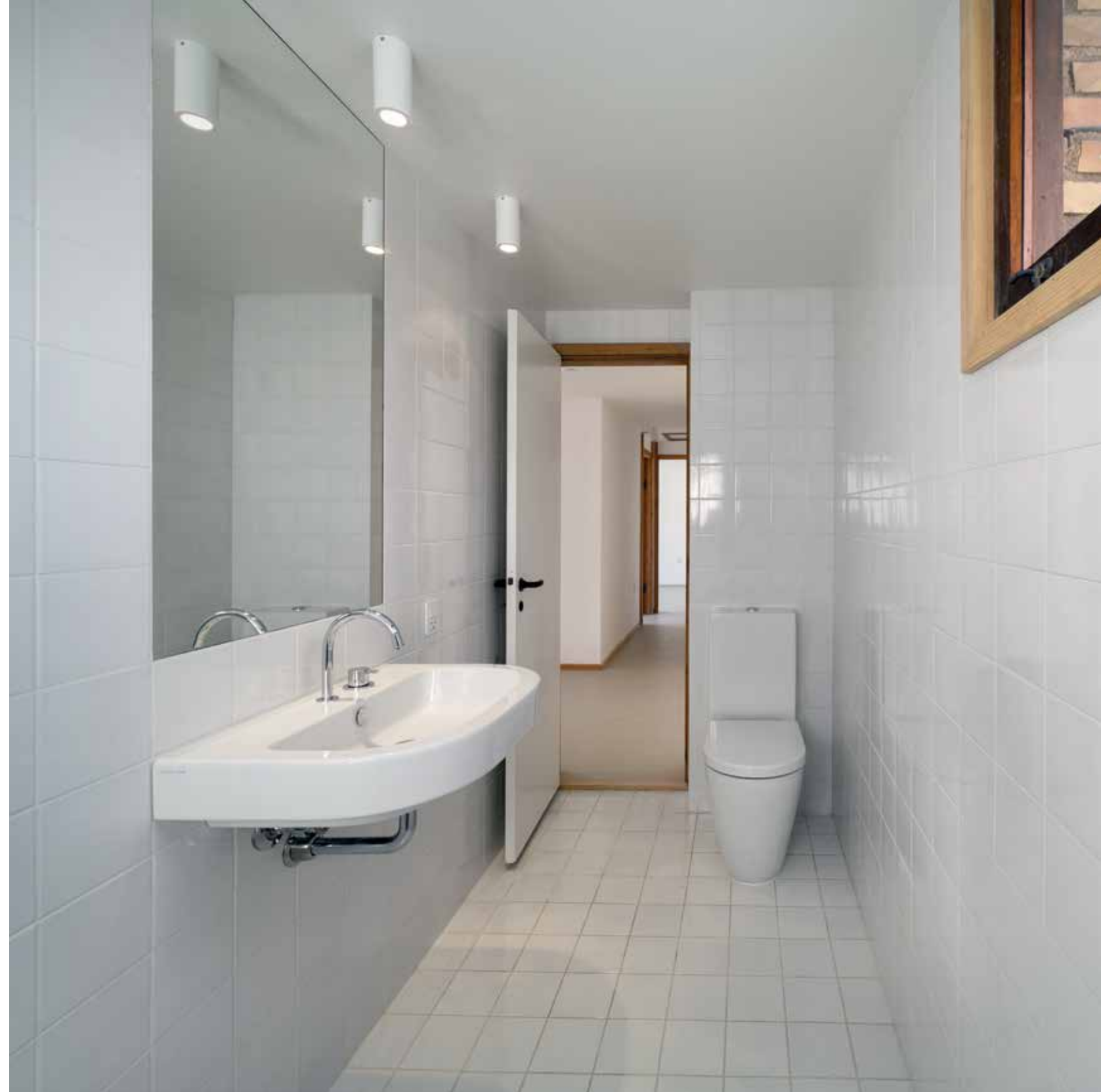
Vægge og lofter i badet er nu tilført en hvid overflade, så badeværelset fremstår med sam-

me farveholdning som resten af huset. Vægfladen er udført i 15x15 cm hvide fliser, og også fugerne er holdt i hvid, så ideen om den hvide flade understreges. Vinduesglasset er udskiftet til klart glas, så lyset reflekteres i det nye spejl på den modsatte væg, hvorved det naturlige lysindfald optimeres, og hvidheden i rummet understreges.

Fugen og flisens modul har været styrende for alle løsninger i rummet, således at de enkle krom-armaturer er placeret præcist i flisernes grid. De hvide fliser og krom-overfladen på de enkelt udformede armaturer betyder, at rummet nu fremstår som et enkelt og tidløst interiør.

En ny afrundet, hvid og keramisk håndvask er monteret centralt i rummet på væggen under et højt, smalt spejl, der ligeledes er integreret i fliserne. Gulvet er udført med samme fliser som på væggene, og ved brusenichen er gulvet forsænket i hele rummets bredde, igen under hensyn til flisernes grid. Et nyt toilet i hvid keramisk overflade er placeret så indgangen til badeværelset nu er friholdt.

Loftet i badeværelset er malet hvidt, og gulvet og væggene er beklædt med hvide fliser, så badeværelset fremstår med samme farveholdning som resten af huset.

Konstruktionen

Andre steder i verden er traditionelle gårdhuse opført af stampet ler, og alle bygningsdele er formet af dette materiale. Utzon ønskede den samme enkle virkning i Romerhusene, selv om byggeriet i sin danske sammenhæng måtte udføres af mursten. Soklen er derfor undladt, så murene rejser sig direkte fra jorden. Tagtegl er af samme materiale som murene, og al udluftning er samlet i skorstenen, således at aftrækshætter i taget er undgået.

Alle konstruktioner er enkle i bestræbelsen på at få økonomien til at hænge sammen trods valget af (dyrt) murværk. Det oprindelige køkken var således udført af billig masonit, og bad og køkken er placeret sammen med fyrrum i bygningshjørnet for at opnå korte rørtræk og dermed spare VVS-arbejdet.

Portrummet – udbygget med værelse:

Som alle øvrige 59 Romerhuse var den oprindelige garage eller portrum også på Baggesensvej 3 udnyttet til beboelse, nemlig som soveværelse. I dette tilfælde skød værelset sig ud i gårdhaven, og man passerede fra gangen gennem et depot, før man nåede ind i selve værelset.

Restaureringstiltag:

Det originale portrum er nu reetableret, så den oprindelige tanke med portrummet og den private gårdhave er genskabt, nemlig at skabe en stor grad af åbenhed og social udveksling husene imellem.

Gårdhaven:

Den tilgroede gårdhave var præget af store træer, ramponerede skure langs muren og afskallet

hvid maling flere steder på murene. Murfladen var desuden præget af nedslidte skure, der dominerede gårdhaven og ikke var bevaringsværdige.

Belægningen bestod af standard betonfliser og enkelte felter med udlagte frønnede terrassebrædder, omgivet af græs.

Restaureringstiltag:

De nedslidte skure er taget ned, og den indre gårdmur er afrenset, så den igen fremstår som blank murflade, der indrammer det smukke gårdrum. Haven udføres med græs og to terrasser, en til morgensolen og en til aftensolen, så gårdrummet igen bliver en naturlig og integreret del af Romerhuset på Baggesensvej 3.

Summary

In 1953 the world-renowned Danish architect Jørn Utzon (1918-2008) won a Swedish competition among architects to design a new type of family housing unit. Utzon proposed a Nordic atrium house, which markedly broke with the usual perception at the time of the family house as a detached building standing in its own grounds. The proposal was not commissioned.

Utzon then worked on the prototype as a critical commentary on Danish single-family housing construction and succeeded in generating interest in realising the proposal on a suitable area of land in Elsinore in North Zealand.

Construction began in 1957 for the developer Boligselskabet Kingo and was completed in 1960. From the outset the project was popularly referred to as the Kingo Houses after the name of the developer, although gradually the local name the Roman Houses, reflecting the central atrium-like courtyard design inspired by the housing typical of ancient Rome, became more widely used.

Modest building with unique qualities

Among architects and planners, this type of housing development attracted much attention at the time. There was talk of 'the housing of

the future', and in the following years 'courtyard housing' was seen in numerous Danish competition proposals and realised construction plans. Today the Roman Houses remain a unique example of the adaptation of this type of housing to the natural terrain, and the distinctive qualities of the location and the houses still serve as a living source of inspiration for many Danish and foreign architects.

Both inwardly and outwardly, the houses express a well thought through yet variable way of life while also serving as unique examples of the special style of construction that characterised the development of house building in post-war Denmark.

At the time they were built the Roman Houses represented an entirely new type of house in a Nordic context and, as one of the first major housing construction projects in the country in recent times, the houses and surrounding recreational areas were declared preserved areas in 1987.

With the purchase of one of these 60 houses – at Baggesensvej 3 – Realdania Byg wishes to preserve the irreplaceable architectonic and cultural-historical values that these modest buildings represent. On being acquired by Realdania Byg in 2010, the house had had only one owner and many of the original characteristics of the house were preserved. The pains-

taking restoration that has been carried out has been solely for the purpose of emphasizing these original qualities.

Inspiration from atrium houses of tamped clay

The Roman Houses project is located in 6.5 hectares of beautiful rolling landscape, of which $\frac{3}{4}$ is a communal area with hills, a lake and meadows. The communal area includes access roads with parking and the inner green areas around which the houses are built. The original topography, which dates back to the ice age, has been preserved, including the lake which was originally a so-called kettle hole.

All the houses face towards the sun, and the staggered flows combined with the atrium-type structure of the houses make a Roman House feel more like a detached house than a terraced house. In principle the houses are the same, but the mirror-image layout and the different placing of the garages are determined by how the houses are sited in relation to the access roads.

Designed as houses measuring just 100 m² and with a simple 25 m² living-room, they are screened from the road by a wall, the front door is small and the few windows are hidden behind bars. Inside, the Roman Houses open

onto a 10 m² atrium and the project's communal space beyond.

The inspiration for the Roman Houses clearly came from traditional atrium houses in different countries built with tamped clay. Jørn Utzon wanted the same simple effect, even though the buildings in Denmark had to be built with bricks. Therefore there is no foundation, with the result that the walls rise directly from the ground. The roof tiles are of the same material as the walls and all ventilation goes through the chimney, dispensing with the need for roof cowl.

Utzon's unique and untraditional approach to architecture adds a timeless quality to his building designs, including the Roman Houses, and interest in his organic, holistic architectonic thinking still inspires architects the world over. To envision a life in a building such as the Roman Houses is, in a way, to set the scene for the daily occurrences that take place within a family; to interpret the rooms, the space, the aspects that serve to inspire family life and bind the house together. It is an interpretation of the meeting places in the house, a representation of the experience afforded by a beautiful view or the inflow of light.

Jørn Utzon mastered this ability to interpret, and it is sublimely expressed in the 60 Roman Houses set in this beautiful rolling terrain in Elsinore.

Litteratur og kilder

Kapitlet "Romerhusene – en inspirerende klassiker i dansk bolighistorie":

Jørgen Jørgensen: Glæden ved at bo – Jørn Utzon og Romerhusene i Helsingør, Rhodos 2010

Hans Kristensen: Kristensens bolighistorie – fire generationers boliger 1910-2010, Bolius 2012

Olaf Lind & Jonas Møller: Bag hækken – det danske parcelhus i lyst og nød, Arkitektens Forlag 1996

Olaf Lind & Jonas Møller: FolkeBolig og BoligFolk – politik og praksis i boligbevægelsens historie, Boligselskabernes Landsforening 1994

Kapitlet "Romerhusene – mesterværkets naturlighed":

Lisbeth Balslev Jørgensen: Danmarks Arkitektur Enfamiliehuset, Gyldendal, 1979

Jørgen Jørgensen: Glæden ved at bo – Jørn Utzon og Romerhusene i Helsingør, Rhodos 2010

Kulturarvstyrelsen: Når bygningen er fredet, 2004

Jørn Utzon: Logbook Vol. I: The Courtyard Houses, Edition Bløndal, 2004

Jørn Utzon: The Innermost Being of Architecture, publiceret i bl.a. bogen "Utzon", Edition Bløndal, 2002

Bygninger er en del af vores kulturarv. Et håndgribeligt levn, som vores forfædre har givet videre, og som vi er forpligtet til at værne om.

Realdania Byg er et ejendomsselskab for udvikling og bevaring. Selskabets formål er at opbygge og formidle en samling af gode eksempler på byggestil og arkitektur fra forskellige tidsperioder og egne i Danmark samt at investere i udviklingen af eksperimenterende nybyggeri. Realdania Byg er et helejet Realdaniaselskab.

Læs mere på www.realdaniabyg.dk